

แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้าง
สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบ
และการศึกษาตามอัธยาศัย*

APPROACHES FOR COMMUNITY PARTICIPATION IN DEVELOPING
A LIFELONG LEARNING SOCIETY FOR PROVIDING NON – FORMAL
AND INFORMAL EDUCATION NETWORKS

อุดมลักษณ์ คงคาเนรมิต

Udomluck Kongkaneromit

วีระวัฒน์ อุทัยรัตน์

Weerawat Utairat

มหาวิทยาลัยอีสเทิร์นเอเซีย

Eastern Asia University, Thailand

E-mail: kungkab_ku@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้ เป็นแบบผสมวิธีที่ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพในลักษณะของการสัมภาษณ์ และการวิจัยเชิงปริมาณในลักษณะของการสำรวจ เพื่อหาความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลจากนั้นนำสู่การกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คณะกรรมการสถานศึกษาที่สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยกรุงเทพมหานคร (กศน.เขต) จำนวน 50 แห่ง แห่งละ 9 คน รวมทั้งหมด 450 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์ และแบบสอบถาม เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยตนเอง และเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงปริมาณทางไปรษณีย์ สถิติในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน การวิเคราะห์การถดถอยเชิงเส้น การวิเคราะห์ปัจจัย และการวิเคราะห์เส้นทาง ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของสถานศึกษา กศน.เขต มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มการบ่งชี้ความรู้ และกลุ่มการเข้าถึงความรู้ สามารถกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษา

* Received 20 January 2021; Revised 30 January 2021; Accepted 19 February 2021

ตามอรรถาธิบายของสถานศึกษา กศน.เขต ได้ 2 ด้าน คือ 1) ด้านการบ่งชี้ความรู้ ประกอบด้วย วิธีการพัฒนา จุดมุ่งหมายของการพัฒนา และกระบวนการพัฒนา 2) ด้านการเข้าถึงความรู้ ประกอบด้วย วิธีการพัฒนา และจุดมุ่งหมายของการพัฒนา ซึ่งเน้นการพัฒนาองค์ความรู้ที่สนับสนุนความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต ความสามารถในการสื่อสาร ความสามารถในการแก้ปัญหา การเข้าถึงการเรียนรู้ที่ได้รับจากโปรแกรมการศึกษา การเข้าถึงกิจกรรมฝึกฝนอาชีพ และการเข้าถึงกิจกรรมการแสวงหาความรู้ ทักษะ

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่าย, การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต, การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

Abstract

This journal paper was mixed - method with an interviews and survey research aimed to determine the approaches for community participation in developing a lifelong learning society for providing non – formal and informal education networks. The target group used in the research were 50 non – formal and informal education networks and 450 school boards were the information provider. The tools used in the research were structured interviews, and questionnaires. Statistics used in data analysis were mean, standard deviation, linear regression analysis, factor analysis, and path analysis. The results of the research found that a lifelong learning society for providing non – formal and informal education networks are two groups: 1) knowledge Identification group and 2) knowledge Access group. When using such elements to create the approaches for community participation in developing a lifelong learning society for providing non – formal and informal education networks. The knowledge Identification approach can be characterized as a set of 1) principles 2) purpose and 3) process. The knowledge Access group can be characterized as a set of 1) principles and 2) purpose. All elements focus on upgrading the learner's ability to use life skill, communications skill, problem - solving skill, programs literacy, career Skills, and Learning Skills

Keywords: Community Participation, Lifelong Learning Society, Non - Formal and Informal Education.

บทนำ

การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยให้กับประชาชน จำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่ายร่วมเป็นภาคีเครือข่ายในการจัดการศึกษา ทั้งนี้ เพื่อต้องการให้เกิดการผลักดันกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันทางสังคมเพื่อสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ซึ่งปัจจุบันหน่วยงานและสถานศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) จะต้องมีการประสานความร่วมมือเพื่อการส่งเสริม และสร้างเครือข่ายการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานอกระบบและการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยกับภาคีเครือข่ายและชุมชนอย่างต่อเนื่องในทุกระดับของหน่วยงานและสถานศึกษาในสังกัด กศน. โดยการร่วมกันคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ และร่วมประเมินผล (Hoy, W. K. & Miskel, C. G., 2001) เพื่อให้ภาคีเครือข่ายและชุมชนให้ความร่วมมือในการส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ให้กับประชาชน รวมทั้งการพัฒนาศักยภาพการจัดการศึกษาร่วมกับภาคีเครือข่ายและชุมชน (อมรวิรัช นาคทรพร, 2558) ภายใต้การจัดการศึกษาที่ให้กับประชาชนทุกเพศ ทุกวัย โดยไม่จำกัดพื้นฐานการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ หรือความสนใจ มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนได้รับความรู้ด้านพื้นฐาน ทักษะในการประกอบอาชีพ และทักษะที่จำเป็นสำหรับความรู้ด้านอื่น ๆ อันเป็นฐานในการดำรงชีวิต เช่น ทักษะพื้นฐานในศตวรรษที่ 21 (วิจารณ์ พานิช, 2555); (ไพฑูรย์ สินลารัตน์, 2555); (Trilling, B. & Fadel, C., 2009) ซึ่งการจัดการศึกษานอกระบบต้องมีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษาระยะเวลาของการศึกษา การวัดผลและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขความสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรควรมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของผู้เรียน (กลุ่มแผนงานสำนักงาน กศน., 2561)

แต่ในทางปฏิบัติ เมื่อย้อนมองสถานการณ์การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในประเทศไทย พบว่า การอบรมพัฒนาทักษะแรงงานกลุ่มทักษะไม่สูง ยังเข้าถึงแรงงานจำนวนน้อย เมื่อเทียบกับจำนวนแรงงานไทยจำนวน 38.74 ล้านคน โดยมีผู้ได้รับการอบรมจากกรมพัฒนาฝีมือแรงงานในปี 2561 และ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ในปี 2560 เป็นจำนวน 589,898 คน และ 4,321,577 คน ตามลำดับ (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2560) แสดงให้เห็นว่าจำเป็นต้องมีรูปแบบการพัฒนาทักษะอื่น ๆ จากสถาบันอบรมเอกชน และมหาวิทยาลัยเพื่อรองรับแรงงานอีกหลายสิบล้านคนที่ไม่ได้รับบริการจากหน่วยฝึกอบรมของรัฐ ขณะที่เมื่อพิจารณารูปแบบและเนื้อหาการฝึกอบรมทักษะของทั้ง 2 หน่วยงานรัฐข้างต้น พบว่า การอบรมของ กศน. มุ่งเน้นที่การศึกษาเพื่อมีวุฒิการศึกษาพื้นฐานมากกว่าเพิ่มทักษะระดับสูง ส่วนหลักสูตรกรมพัฒนาฝีมือแรงงาน จะมุ่งสร้างทักษะอาชีพในบางกลุ่มสาขาเท่านั้น เช่น วิชาชีพช่าง หรือ เกษตรกรรม การอบรม ทั้ง 2 รูปแบบนี้มีประโยชน์มากต่อแรงงานที่ระดับการศึกษาน้อยและรายได้น้อย แต่อาจไม่ช่วยสร้างทักษะใหม่ที่เป็นในเศรษฐกิจฐานความรู้ และนอกจากหลักสูตรการอบรมที่หลากหลายแล้ว แรงงานไทยจำเป็นต้องมีตัวช่วยในการคัดกรอง

คุณภาพของหลักสูตรเพื่อช่วยให้ผู้เรียนเลือกหลักสูตรที่เรียนแล้วใช้ได้จริง และเป็นที่ยอมรับของผู้ประกอบการด้วยเหตุนี้ รัฐจึงยังควรให้บริการอบรม ดังที่ทำอยู่สำหรับแรงงานที่ทักษะและรายได้ต่ำ โดยยกระดับคุณภาพให้สูงขึ้น และเพิ่มบทบาทเป็นผู้อำนวยการควบคุมดูแลในการเรียนรู้สำหรับ แรงงานกลุ่มอื่น ๆ จัดทำระบบแนะแนวและสร้างฐานข้อมูลเรื่องอาชีพเพื่อช่วยประกอบการตัดสินใจการเลือกหลักสูตรและวางแผน อาชีพเพิ่มช่องทางการอุดหนุนเงินส่งตรงถึงผู้เรียน ซึ่งอาจมาจากกองทุนสมทบระหว่างรัฐ และนายจ้างเช่นเดียวกับสิงคโปร์ และพัฒนา แนวทางขึ้นทะเบียนคอร์สอบรมที่ได้รับเงิน สนับสนุนโดยคำนึงถึงผลลัพธ์ของการเรียนรู้ ดังนั้น เป้าหมายสำคัญของการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของรัฐควรเป็นการส่งเสริมให้คนไทยทุกคนสามารถพัฒนาทักษะตนเองได้อย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะอยู่ช่วงอายุใด ทำงานสาขาอาชีพไหน และมีระดับการศึกษาหรือไม่ เพราะในโลกที่ความรู้อายุสั้น แต่คนอายุยืนยาวโอกาสในการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการทำงานควรเป็นสิทธิที่คนไทยทุกคนเข้าถึงได้ (ณัฐนันท์ อมรฉัตรศักดิ์, 2562)

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงทำการวิจัยเพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมที่สามารถส่งเสริมการนำเครือข่ายของแหล่งการเรียนรู้ที่อยู่ในความรับผิดชอบของ กศน.ซึ่งกระจายอยู่ทั่วประเทศ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อบูรณาการกับการดำรงชีวิต และตอบสนองการดำรงชีวิตอย่างเป็นระบบ เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่พึงประสงค์ได้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้ เป็นการวิจัยให้เป็นแบบผสมวิธี (Mixed - method Research) ซึ่งประกอบด้วยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ในลักษณะของการสัมภาษณ์ และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) ในลักษณะของการสำรวจ เพื่อหาความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผล (Cause - effect Relationship) โดยมีกลุ่มเป้าหมาย และเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ดังนี้

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ คณะกรรมการสถานศึกษาที่สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยกรุงเทพมหานคร (กศน.เขต) จำนวน 50 แห่ง แห่งละ 9 คน รวมทั้งหมด 450 คน และผู้มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูลสำคัญด้วยการ

สัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ คณะกรรมการสถานศึกษาที่สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยกรุงเทพมหานคร (กศน.เขต) จำนวน 30 คน ซึ่งได้มาจากการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling)

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้าง และแบบสอบถามความคิดเห็น จำนวน 1 ฉบับ แบ่งออกได้เป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ 2 การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในปัจจุบัน (ค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ : The Index of Item Objective Congruence หรือค่า IOC เฉลี่ยตั้งแต่ .60 ขึ้นไป และค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ .923)

ตอนที่ 3 การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของสถานศึกษา กศน. เขต (ค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ : The Index of Item Objective Congruence หรือค่า IOC เฉลี่ยตั้งแต่ .60 ขึ้นไป และค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ .885)

ตอนที่ 4 การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษา กศน. เขต (ค่าดัชนีความสอดคล้องของข้อคำถามกับวัตถุประสงค์ : The Index of Item Objective Congruence หรือค่า IOC เฉลี่ยตั้งแต่ .60 ขึ้นไป และค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ .880)

โดยแบบสอบถามฉบับนี้มีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประมาณค่า (Rating Scale) ที่ใช้เกณฑ์การแปลความหมายค่าเฉลี่ย ดังนี้

คะแนนเฉลี่ย 4.51 - 5.00 หมายถึง ระดับมาก

คะแนนเฉลี่ย 3.51 - 4.50 หมายถึง ระดับค่อนข้างมาก

คะแนนเฉลี่ย 2.51 - 3.50 หมายถึง ระดับปานกลาง

คะแนนเฉลี่ย 1.51 - 2.50 หมายถึง ระดับค่อนข้างน้อย

คะแนนเฉลี่ย 1.00 - 1.50 หมายถึง ระดับน้อย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

จัดส่งแบบสอบถามไปยังสถานศึกษาที่สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยกรุงเทพมหานคร (กศน.เขต) จำนวน 50 แห่ง พร้อมซองเปล่าติดแสตมป์เพื่อส่งกลับมายังผู้วิจัย

การวิเคราะห์ข้อมูลและสถิติที่ใช้

ผู้วิจัยนำผลการสัมภาษณ์การมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในปัจจุบัน ผลการสัมภาษณ์การสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอด

ชีวิตของสถานศึกษา กศน. เขต และผลการสัมภาษณ์การจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของสถานศึกษา กศน. เขต ไปร่วมกำหนดเป็นข้อคำถามในแบบสอบถามการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูลในเชิงปริมาณ (Quantitative) และตรวจสอบข้อมูลความจริงในเชิงประจักษ์โดยพยากรณ์ความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผล (Cause - effect Relationship) ด้วยการวิเคราะห์การถดถอยเชิงเส้น (Linear Regression Analysis) แล้วทำการจัดกลุ่มตัวแปรต้นที่เป็นองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยการวิเคราะห์ปัจจัย (Factor Analysis) เพื่อกำหนดโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

จากนั้นทำการทดสอบความสอดคล้องของโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ด้วยสถิติ Path Analysis โดยการทดสอบ Chi - Square ด้วยค่า CMIN/df ซึ่งควรมีค่าน้อยกว่า 2 จึงจะสรุปได้ว่าโมเดลที่คาดไว้มีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ทำตรวจสอบสัมประสิทธิ์ความถดถอยแต่ละกลุ่มตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการบ่งชี้ความรู้ ด้วยสถิติทดสอบ C.R. (Critical Ratio) หาความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยสถิติทดสอบ C.R. (Critical Ratio) และทำการกำหนดแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จากผลการหาความสัมพันธ์ของแต่ละตัวแปรแฝงกลุ่มองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ผลการวิจัย

ผลการกำหนดโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ด้านการบ่งชี้ความรู้

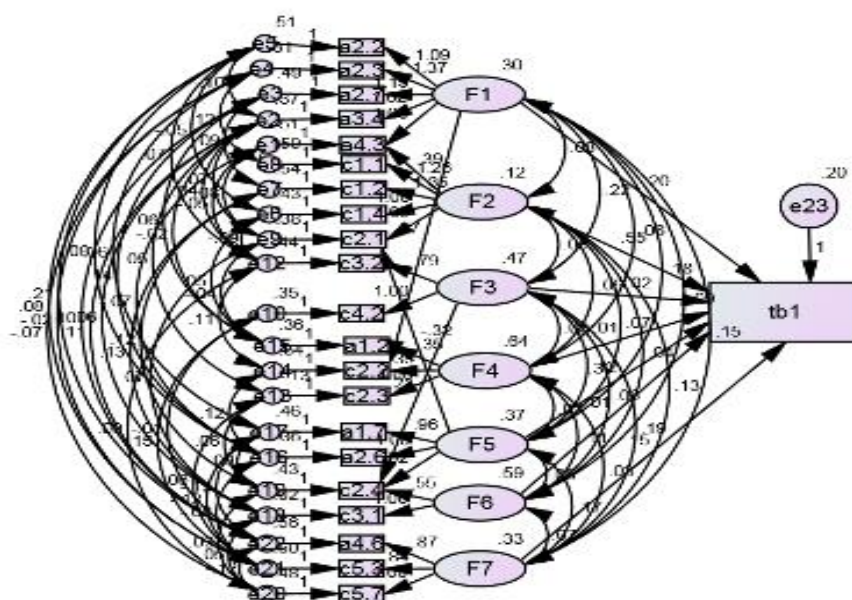
ตารางที่ 1 การทดสอบความสอดคล้องของโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผล ด้านการบ่งชี้ความรู้ กับข้อมูลเชิงประจักษ์

Model	NPAR	CMIN	df	P	CMIN/df
Default model	120	154.685	133	.096	1.163
Saturated model	253	.000	0		

Model	NPAR	CMIN	df	P	CMIN/df
Independence model	22	2609.434	231	.000	11.296

จากตารางที่ 1 พบว่า ค่าสถิติทดสอบ Chi - Square เท่ากับ 154.685 มีค่า df เท่ากับ 133 ค่า P - value เท่ากับ .096 และค่า CMIN/df มีค่าเท่ากับ 1.163 ซึ่งน้อยกว่า 2 จึงสรุปได้ว่าโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการบ่งชี้ความรู้ที่ผู้วิจัยกำหนด มีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ดังแสดงได้ในภาพที่ 1

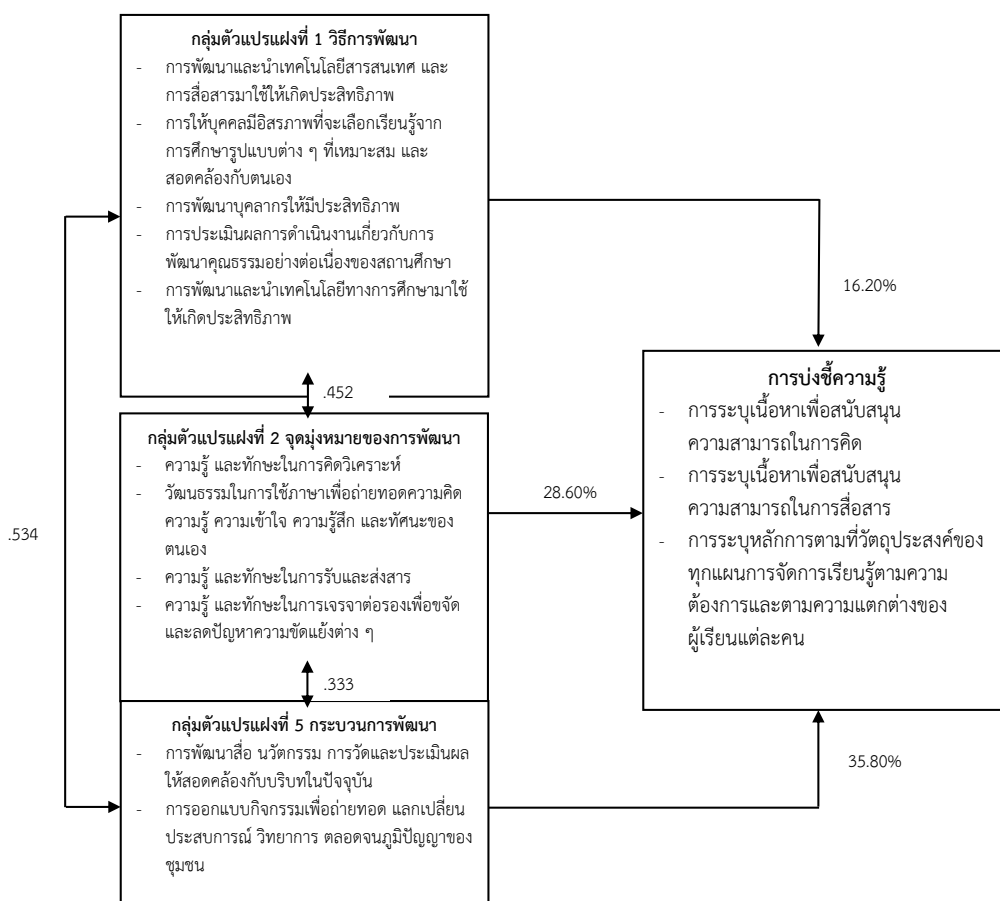
ภาพที่ 1 โมเดลความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลขององค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการบ่งชี้ความรู้

ตารางที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการบ่งชี้ความรู้ ด้วยสถิติทดสอบ C.R. (Critical Ratio)

กลุ่มตัวแปรแฝงองค์ประกอบ			Estimate (Correlations)	S.E.	C.R. (Critical Ratio)	P
F1	< - - >	F2	.452	.018	4.778	.000*
F1	< - - >	F5	.534	.029	6.069	.000*
F2	< - - >	F5	.333	.020	3.485	.000*

*p<.05

จากตารางที่ 2 พบว่า กลุ่มตัวแปรแฝงที่ 1 (F1) มีความสัมพันธ์กับกลุ่มตัวแปรแฝงที่ 2 (F2) (ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ เท่ากับ .452) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 กลุ่มตัวแปรแฝงที่ 1 (F1) มีความสัมพันธ์กับกลุ่มตัวแปรแฝงที่ 5 (F5) (ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ เท่ากับ .534) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และ กลุ่มตัวแปรแฝงที่ 2 (F2) มีความสัมพันธ์กับกลุ่มตัวแปรแฝงที่ 5 (F5) (ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ เท่ากับ .333) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ภาพที่ 2 แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยด้านการบ่งชี้ความรู้

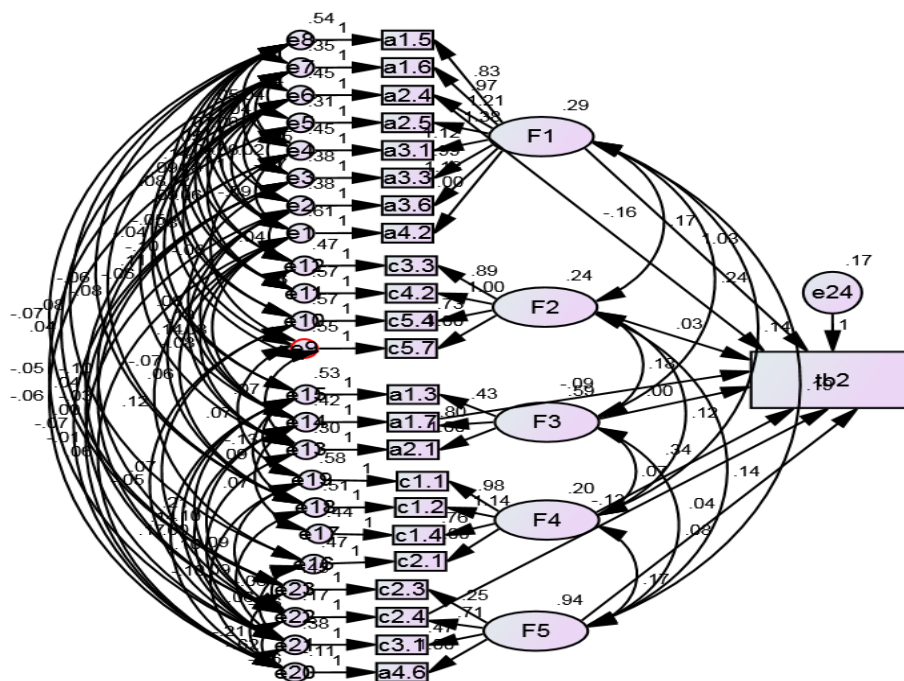

ผลการกำหนดโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ด้านการเข้าถึงความรู้

ตารางที่ 3 การทดสอบความสอดคล้องของโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผล ด้านการเข้าถึงความรู้ กับข้อมูลเชิงประจักษ์

Model	NPAR	CMIN	df	P	CMIN/df
Default model	140	189.636	160	.055	1.185
Saturated model	300	.000	0		
Independence model	24	3526.303	276	.000	12.776

จากตารางที่ 3 พบว่า ค่าสถิติทดสอบ Chi - Square เท่ากับ 189.636 มีค่า df เท่ากับ 160 ค่า P - value เท่ากับ .055 และค่า CMIN/df มีค่าเท่ากับ 1.185 ซึ่งน้อยกว่า 2 จึงสรุปได้ว่าโมเดลภาพเส้นทางความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลองค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการเข้าถึงความรู้ ที่ผู้วิจัยกำหนด มีความสอดคล้องกับข้อมูลเชิงประจักษ์ ดังแสดงในภาพที่ 3

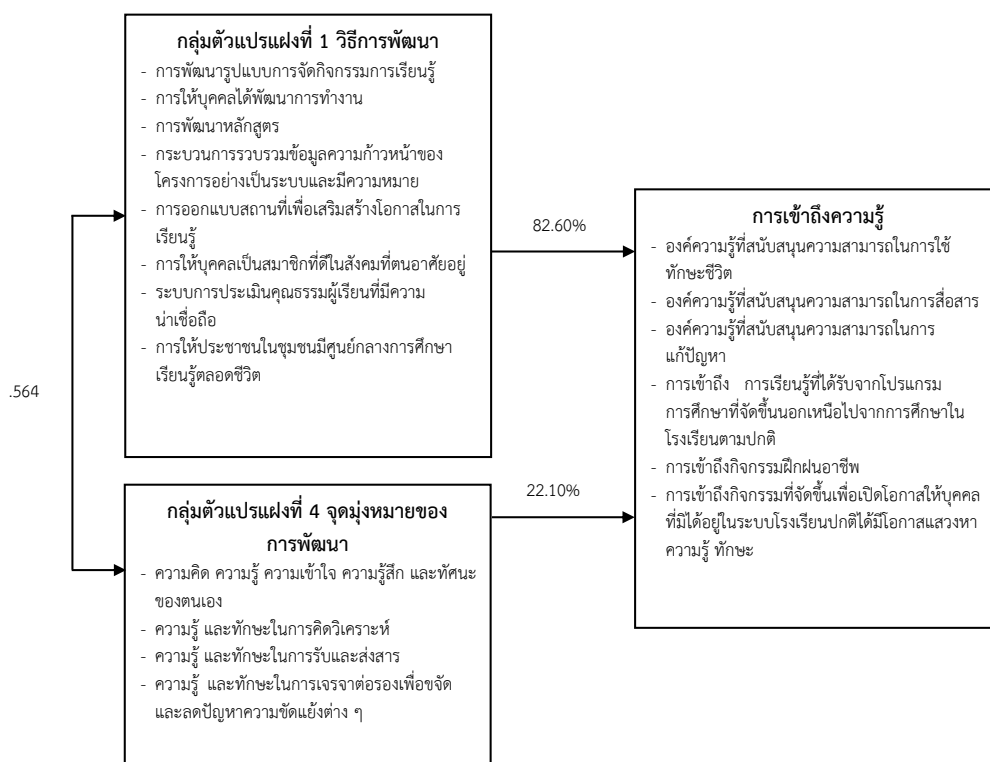
ภาพที่ 3 โมเดลความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผลขององค์ประกอบการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษาการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยด้านการเข้าถึงความรู้

ตารางที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มตัวแปรแฝงที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตของสถานศึกษา การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการเข้าถึงความรู้ ด้วยสถิติทดสอบ C.R. (Critical Ratio)

กลุ่มตัวแปรแฝงองค์ประกอบ			Estimate (Correlations)	S.E.	C.R. (Critical Ratio)	P
F1	< - - >	F4	.564	.025	5.498	.000*

*p<.05

จากตารางที่ 4 พบว่า กลุ่มตัวแปรแฝงที่ 1 (F1) มีความสัมพันธ์กับกลุ่มตัวแปรแฝงที่ 4 (F4) (ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ เท่ากับ .564) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ภาพที่ 4 แนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยด้านการเข้าถึงความรู้

อภิปรายผล

1. สรุปแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการบ่งชี้ความรู้ เป็นชุดขององค์ประกอบการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในการ 1) กำหนดวิธีการพัฒนา ด้วยการพัฒนาและนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ การให้บุคคลมีอิสรภาพที่จะเลือกเรียนรู้จากการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม และสอดคล้องกับตนเอง การพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพ การประเมินผลการดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาคุณธรรมอย่างต่อเนื่องของสถานศึกษา และการพัฒนาและนำเทคโนโลยีทางการศึกษามาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพ 2) จุดมุ่งหมายของการพัฒนาให้ผู้เรียน กศน. มีความรู้ และทักษะในการคิดวิเคราะห์ มีวัฒนธรรมในการใช้ภาษาเพื่อถ่ายทอดความคิด ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก และทัศนะของตนเอง มีความรู้ และทักษะในการรับและส่งสาร มีความรู้ และทักษะในการเจรจาต่อรอง เพื่อจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ 3) กระบวนการ พัฒนา ด้วยการพัฒนาสื่อ นวัตกรรม การวัดและประเมินผล ให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน และกระบวนการออกแบบกิจกรรมเพื่อถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยาการ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน ซึ่งส่งผลให้ประสิทธิภาพในการบ่งชี้ความรู้ ด้วยการระบุเนื้อหาเพื่อสนับสนุนความสามารถในการคิด การระบุเนื้อหาเพื่อสนับสนุนความสามารถในการสื่อสาร และการระบุหลักการตามทฤษฎีประสงค์ของทุกแผนการจัดการเรียนรู้ตามความต้องการและตามความแตกต่างของผู้เรียนแต่ละคน เพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพิ่มขึ้นร้อยละ 16.20 ร้อยละ 28.60 และร้อยละ 35.80 ตามลำดับ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า เมื่อมีการนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมาใช้ในการพัฒนาการจัดการศึกษา จะก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการให้บุคคลมีอิสรภาพที่จะเลือกเรียนรู้จากการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับตนเอง ประกอบกับการพัฒนาบุคลากรให้มีประสิทธิภาพได้ทันกับกระแสความเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคศตวรรษที่ 21 โดยประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นถือเป็นการประหยัดต้นทุนของสถานศึกษา กศน. ในการพัฒนาบุคลากรกับสัมฤทธิ์ผลที่คาดว่าจะเกิดกับผู้เรียน กศน. สอดคล้องกับแผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเพื่อการศึกษา พ.ศ. 2557 - 2559 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2557) ขึ้น โดยมีวิสัยทัศน์ ได้แก่ ประชาชนได้รับโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ ด้วยการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารเพื่อการศึกษา ตามพันธกิจ ได้แก่ 1) ผลิตและพัฒนากำลังคนให้มีศักยภาพด้านการพัฒนาและการใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร 2) ส่งเสริมสนับสนุนระบบการเรียนการสอนแบบอิเล็กทรอนิกส์ 3) พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษา 4) พัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและ

การสื่อสารเพื่อการบริหารจัดการและการบริการด้านการศึกษา 5) ส่งเสริมการวิจัยพัฒนาองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษา มีเป้าหมายเพื่อที่จะยกระดับการพัฒนาคุณภาพการศึกษา ซึ่งผู้เรียนสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ได้ทุกที่ทุกเวลา ด้วยการใช้ประโยชน์จากการบูรณาการเครื่องมือ อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ที่ใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน มีความทันสมัยสามารถติดต่อสื่อสารกันได้อย่างสะดวก ตลอดจนถึงการสร้างห้องเรียนแห่งอนาคต (Future Classroom) เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อให้ผู้เรียนเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ (Enabling) โดยเพิ่มศักยภาพการศึกษาค้นคว้าและการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้แบบออนไลน์ (Online) สร้างให้ผู้เรียนสามารถเกิดการเรียนรู้ได้ทุกที่ทุกเวลา (Engaging) โดยการเพิ่มประสบการณ์การเรียนรู้ที่ไม่ขาดความต่อเนื่องด้วยการใช้อุปกรณ์ส่วนตัวที่ทันสมัย (BYOD : Bring Your Own Device) ให้เกิดความหลากหลายของการเรียนรู้ (Empowering) โดยเพิ่มความสามารถและอิสระในการเลือกวิธีการ และสื่อการเรียนรู้ในหลากหลายรูปแบบในห้องเรียนแห่งอนาคต (Future Classroom)

นอกจากนั้น จุดมุ่งหมายของการพัฒนาผู้เรียน กศน. ด้วยกระบวนการพัฒนา ด้วยการพัฒนาสื่อ นวัตกรรม การวัดและประเมินผล ให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน และกระบวนการออกแบบกิจกรรมเพื่อถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยาการ ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน ยังสอดคล้องกับ พรทิพย์ ศิริภัทราชัย ที่ทำการศึกษา STEM Education กับการพัฒนาทักษะในศตวรรษที่ 21 ผลการศึกษาพบว่า ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ผลการวิจัยเกี่ยวกับสมอง และการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 ส่งผลให้กระบวนการทัศน์ทางการศึกษาเปลี่ยนแปลงไป การจัดการศึกษาทุกระดับ เน้นให้ผู้เรียนเกิดการพัฒนาศักยภาพการคิดขั้นสูง เช่น การคิดสร้างสรรค์ การคิดแก้ปัญหา การคิดแบบวิจารณ์ญาณ ฯลฯ รวมทั้งการพัฒนาทักษะการสื่อสาร การใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้ และการมีทักษะทางสังคม (พรทิพย์ ศิริภัทราชัย, 2556)

2. สรุปแนวทางการพัฒนาการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้านการเข้าถึงความรู้ เป็นชุดขององค์ประกอบการมีส่วนร่วมของภาคีเครือข่ายเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในการ (1) กำหนดวิธีการพัฒนา ด้วยการพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การให้บุคคลได้พัฒนาการทำงาน การพัฒนาหลักสูตร กระบวนการรวบรวมข้อมูลความก้าวหน้าของโครงการอย่างเป็นระบบและมีความหมาย การออกแบบสถานที่เพื่อเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ การให้บุคคลเป็นสมาชิกที่ดีในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ มีระบบการประเมินคุณธรรมผู้เรียนที่มีความน่าเชื่อถือ การให้ประชาชนในชุมชนมีศูนย์กลางการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต (2) จุดมุ่งหมายของการพัฒนาให้ผู้เรียน กศน. มีความคิด ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกรู้สีก และทักษะของตนเอง มีความรู้ และทักษะในการคิดวิเคราะห์ มีความรู้ และทักษะในการรับและส่งสาร

และมีความรู้ และทักษะในการเจรจาต่อรองเพื่อจัดและลดปัญหาความขัดแย้งต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้ประสิทธิภาพในการเข้าถึงความรู้ ด้วยองค์ความรู้ที่สนับสนุนความสามารถในการใช้ทักษะชีวิต องค์ความรู้ที่สนับสนุนความสามารถในการสื่อสาร องค์ความรู้ที่สนับสนุนความสามารถในการแก้ปัญหา การเข้าถึงการเรียนรู้ที่ได้รับจากโปรแกรมการศึกษาที่จัดขึ้น นอกเหนือไปจากการศึกษาในโรงเรียนตามปกติ การเข้าถึงกิจกรรมฝึกฝนอาชีพ และการเข้าถึงกิจกรรมที่จัดขึ้นเพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลที่มีได้อยู่ในระบบโรงเรียนปกติได้มีโอกาสแสวงหาความรู้ ทักษะ เพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตในการจัดการศึกษาจากระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เพิ่มขึ้นร้อยละ 82.60 และร้อยละ 22.10 ตามลำดับ

ผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า การให้คณะกรรมการหรือคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนารูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ การให้บุคคลได้พัฒนาการทำงาน ขณะที่ควรสร้างสภาพแวดล้อมให้ประชาชนในชุมชนมีศูนย์กลางการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ที่ตอบสนองความต้องการของผู้เรียน โดยผู้เรียนสามารถเรียนรู้ผ่านกิจกรรม สื่อ ภูมิปัญญา ชุมชน กลุ่มศาสนา หรือสถาบัน ต่าง ๆ เป็นทางเลือกของการเรียนรู้ที่สัมพันธ์ทั้งตนเอง ชุมชน และสังคม อย่างสร้างสรรค์ ซึ่งผู้สอนต้องเชื่อเป็นพื้นฐานว่าผู้เรียนทุกคนมีศักยภาพในการเรียนรู้แต่ต้องได้รับการสนับสนุนที่เหมาะสม ผู้เรียนแต่ละคนสามารถประเมินความก้าวหน้าการเรียนรู้ของตนเองได้ ผู้สอนเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้แสดงความสามารถและทักษะต่าง ๆ ผ่านกิจกรรมกลุ่ม คิด จินตนาการ ทดลอง ลงมือทำ อภิปราย และสะท้อนคิด ซึ่งสามารถเพิ่มประสิทธิภาพการเข้าถึงความรู้ของผู้เรียนได้ สอดคล้องกับจิระวดี สินทร ที่ทำการพัฒนางานโดยการบริหารแบบมีส่วนร่วม ผ่านกระบวนการ PLC ที่เน้นการสื่อสารและการสร้างปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในองค์กรเป็นกระบวนการสำคัญที่ทำให้สมาชิกขององค์กรเข้ามามีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มตัดสินใจ ในการปฏิบัติงานและการร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ เนื่องจากจะช่วยให้ผู้มีส่วนร่วมเกิดความรู้สึกความเป็นเจ้าของ และจะทำให้ผู้มีส่วนร่วม หรือผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียนั้น ยินยอมปฏิบัติตาม และรวมถึงตกลงยอมรับได้อย่างสมัครใจ เต็มใจ และสบายใจ (จิระวดี สินทร, 2562)

สรุป/ข้อเสนอแนะ

1) จากข้อสรุปของการวิจัยที่สามารถกำหนดวิธีการพัฒนาด้วยการพัฒนาและนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพให้บุคคลมีอิสรภาพที่จะเลือกเรียนรู้จากการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม และสอดคล้องกับตนเอง ดังนั้น สถานศึกษา กศน. เขต จึงควรนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาใช้ในการบ่งชี้ความรู้เพื่อพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา กศน. เขต ให้มีรูปแบบที่เป็นทางเลือกในการเรียนรู้แบบต่าง ๆ อย่างหลากหลาย และครอบคลุมทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 รวมด้วย 2) จากข้อสรุปของการวิจัยที่สามารถกำหนดวิธีการพัฒนาด้วยการพัฒนาและนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการ

สื่อสารมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพให้บุคคลมีอิสรภาพที่จะเลือกเรียนรู้จากการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม และสอดคล้องกับตนเอง ดังนั้น สถานศึกษา กศน. เขต จึงควรนำเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารมาใช้ในการบ่งชี้ความรู้เพื่อพัฒนาหลักสูตรสถานศึกษา กศน. เขต ให้สามารถยกระดับการเข้าถึงความรู้ตามความท้าทายที่เป็นพลวัตของโลกศตวรรษที่ 21 ให้ได้อย่างสอดคล้องตามกรอบทิศทางแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560 – 2574 3) จากข้อสรุปของการวิจัยที่สามารถกำหนดวิธีการพัฒนาด้วยการพัฒนาและนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมาใช้ให้เกิดประสิทธิภาพให้บุคคลมีอิสรภาพที่จะเลือกเรียนรู้จากการศึกษารูปแบบต่าง ๆ ที่เหมาะสม และสอดคล้องกับตนเอง ดังนั้น สถานศึกษา กศน. เขต จึงควรนำแนวทางที่ได้ไปกำหนดแผนกลยุทธ์การบริหารงานวิชาการเพื่อส่งเสริมการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้ผู้เรียนสามารถใช้ระบบฐานข้อมูลและเทคโนโลยีเพื่อเข้าถึงองค์ความรู้ต่าง ๆ จากการเข้าถึงการเรียนรู้ที่ได้รับจากโปรแกรมการศึกษาที่จัดขึ้นนอกเหนือไปจากการศึกษาในโรงเรียนตามปกติ 4) จากข้อสรุปของการวิจัยที่สามารถกำหนดกระบวนการพัฒนาด้วยการออกแบบกิจกรรมเพื่อถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิทยากร ตลอดจนภูมิปัญญาของชุมชน ดังนั้น สถานศึกษา กศน. เขต จึงควรนำเทคโนโลยีสารสนเทศ และการสื่อสารมาใช้นับสนุนการจัดทำคลังสื่อ และนวัตกรรมการจัดการเรียนการสอนที่มีความสอดคล้องกับบริบทของท้องถิ่น เพื่อสร้างจุดแข็งในการจัดการศึกษาเพื่อรองรับผู้เรียนเรียนที่ไม่สามารถเข้าเรียนในระบบการศึกษาปกติให้ได้อย่างมีประสิทธิภาพที่ไม่เสื่อมถอย 5) จากข้อสรุปของการวิจัยที่สามารถกำหนดวิธีการพัฒนาเพื่อการเข้าถึงความรู้ด้วยการออกแบบโครงการและสถานที่เพื่อเสริมสร้างโอกาสในการเรียนรู้ให้บุคคลเป็นสมาชิกที่ดีในสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ดังนั้น สถานศึกษา กศน. เขต จึงควรนำเทคโนโลยีทางการศึกษาในโลกแห่งศตวรรษที่ 21 มาใช้สนับสนุนโครงการเพื่อให้ผู้เรียนมีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ซึ่งแสดงออกได้ถึงการเป็นพลเมืองที่ดีในสังคมให้สามารถเป็นนิสัยที่ติดตัวไปตลอดชีวิตได้ในที่สุด

เอกสารอ้างอิง

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2557). เรียกใช้เมื่อ 28 มีนาคม 2563 จาก แผนแม่บทเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2557 - 2559: www.ict.mbu.ac.th.
- กลุ่มแผนงานสำนักงาน กศน. (2561). เรียกใช้เมื่อ 28 มีนาคม 2563 จาก ยุทธศาสตร์และจุดเน้นการดำเนินงานของสำนักงาน กศน. ประจำปีงบประมาณ 2561: <http://www.nfe.go.th/plan1/index.php/2013-03-29-01-54-27/>
- จิระวดี สินทร. (2562). ชุมชนแห่งการเรียนรู้วิชาชีพกับการสร้างปฏิสัมพันธ์เพื่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนางาน. ใน บัณฑิตวิทยาลัยสาขาวิชาการบริหารการศึกษา. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.

- ณัฐนันท์ อมรानันท์ศักดิ์. (2562). เรียกใช้เมื่อ 28 มีนาคม 2563 จาก ปรับบทบาทรัฐ เปลี่ยน ภูมิทัศน์การเรียนรู้ตลอดชีวิต: <https://tdri.or.th/2019/05/live-long-learning-policy/>
- พรทิพย์ ศิริภักตร์ชัย. (2556). STEM Education กับการพัฒนาทักษะในศตวรรษที่ 21. วารสารนักบริหาร, 33(2), 3-6.
- ไพฑูรย์ สีนลารัตน์. (2555). การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และการพัฒนาการเรียนการสอน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต.
- วิจารณ์ พานิช. (2555). วิถีสร้างการเรียนรู้เพื่อศิษย์ ในศตวรรษที่ 21. กรุงเทพมหานคร: ตา ปับลิเคชั่น จำกัด.
- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2560). เอกสารสาระ หลักการและแนวคิดประกอบการดำเนินงาน กศน. : คัมภีร์ กศน. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด เอ็น.เอ.รัตนะเทรตตั้ง.
- อมรวิทย์ นาคทรพ. (2558). เรียกใช้เมื่อ 28 มีนาคม 2563 จาก ปฎิรูปการศึกษานอกระบบ: <https://www.moe.go.th/>
- Hoy, W. K. & Miskel, C. G. (2001). Education administration: theory, research and practice (6th ed). New York: McGraw – Hill.
- Trilling, B. & Fadel, C. (2009). 21st Century skills: learning for Life in our times. California : John Wiley & Sons.